

ESKİ TÜRKÇE FAL METİNLERİNDE ALKIŞ VE KARGIŞ SÖYLEMLERİ*

Praise and Curse Discourses In Old Turkic Omen Texts

Doç. Dr. Emrah BOZOK**

ÖZ

İnsanoğlu, var olduğu andan beri hem kendisiyle hem de çevresinde gördüğü bilinmeyenlerle ilgili bazen olumlu bazen de olumsuz endişe duygusu taşımaktadır. İnsan, her zaman talihini ve gelecekte onu nelerin beklediğini merak etmiştir. İnsanlık tarihini de etkileyen endişeyle karışık merak güdüsü, falcılık, kâhinlik, sihir, büyücülük gibi uğraşı alanlarını ve mesleklerini ortaya çıkarmıştır. Eski Sümer, Çin, Mısır, Roma medeniyetlerinde binlerce yıllık geçmişleriyle ve gizemli yönleriyle hürmet gören bu meslek sahipleri, devirlerinde geleceğini merak eden güçlü yöneticilerin yanında, saraylarda bulunmuşlardır. Kadim Türk tarihinde de bu işi kamlar, şamanlar üstlenmiştir. Gelecekte haber alma, uğurlu ve uğursuz olanı bilme, hastalıklara şifa verme gibi insanüstü gizemli yetenekleri olduklarına inanılan kam ve şamanlar, bir nevi kâhinlik görevini de üstlenmiş bulunuyorlardı. Gösterdikleri maharetlerle Türk insanı arasında saygınlık kazanan bu kişiler, falcılıkla da ilgilenmişlerdir. Beyler, hanlar, hakanlar gibi toplumsal kabulü olan saygın kişilerin yanında yer tutan kişiler, muhatapları gözünde de saygınlıkların korumuştur. Dünyanın en eski mesleklerinden olan falcılık da Türkler arasında karşılık bulmuştur. Eski Türkçe döneminde *ırk* ve *körüm* olarak karşılık bulan fal sözü, müstakil eserler oluşturacak kadar kabul görmüştür. Dönem verimleri arasında ok, çubuk, aşık kemiği ve zar gibi kullanılan çeşitli talih sembolleri ile fal ve kehanet ayinleri düzenlendiğini gösteren fal metinleri bulunur. Türklerin ilk alfabesi olan Köktürk harfleri ile yazılı şu an için eldeki en eski yazması, bir fal metni olan *İrk Bitig*'dir. Uyurlar döneminde *Körüm Bitig* olarak adlandırılan fal metinlerinin bulunması, bu uygulamaların devam ettiğini göstermektedir. Bir ileri aşamaya geçtiği görülen fal uygulamaları ve söylemleri bu işin usta eller üzerinden yapıldığını gösteren *körümçi* "bakımcı, falcı" meslek adının görülmesinden anlaşılabilir. İşlenmiş bir dile sahip olan fal metinlerinde talihini merak edip gelen muhatabına yönelik onu güdüleyecek, inandıracak ve mutlu edecek söylemler geliştirilmiştir. Alan araştırmacıları tarafından genellikle din dışı olarak görülen falların içinde *alkış* (dua) ve *kargış* (beddua) olan söylemler de bulunur. Yaygın kanağe göre dinî içerikli metinlerde görülen alkış ve kargışlar, Türk insanının en eski söylemlerinde dahi kalıplaşmış söz öbekleri olarak görülürler. Fal metinleri sadece iki kişi arasında geliştirilen söylemler gibi görünseler de aslında muhatabın çevresindeki insanları ve yaşam alanına dair görebileceği tüm nesnelere ilgilendiren geniş bir alana ve söz varlığına hitap etmektedir. Faldan medet umarak gelen muhatabın iyi dileklerle güdülenmesi, sürdürülebilirlik açısından önemli bir başvuru söylemini zorunlu kılar. Alkışlar, tam da bu durumda *körümçi*'nin imdadına yetişir. Algısı yönlendirilmiş olan muhatabın istendik ve güdülenmiş tutumu, talihine dair duyacağı bütün olumlu söylemlere açıktır. Bu bakış açısıyla alkış söylemleri, fal metinlerinde bulunması gereken söz eylemleridir. Bu çalışmada Eski Türkçe fal metinleri, alkış ve kargış söylemleri bakımından incelenecek ve örnekler tespit edilecektir. Elde edilen örnekler, söylem analizi yöntemiyle değerlendirilecektir. Fal metinlerde görülen iyi niyet, övgü ve sövgü, lanet gibi söylemlerin varlığının tespiti, bu türe dair bakış açımızı değiştirecektir. Din dışı görülüp göz ardı edilen bu tür metinlerin bu bakış açısıyla ele alınması, aynı zamanda bu türün sınıflandırılmasının da yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler

Alkış, kargış, kehanet, falcılık, eski Türkçe.

ABSTRACT

Human beings have felt positive and sometimes negative anxiety about both themselves and the unknown things around them since the moment they existed. People have always wondered about their chances and what awaits them in the future. The anxiety-mixed curiosity, which also affected the history of humanity, revealed the fields of occupation and professions such as fortune-telling, priesthood, magic, witchcraft. Respected in ancient Sumer, China, Egypt and Roman civilizations with their thousands of years of history and mysterious aspects, these professionals have been in palaces alongside powerful rulers who wondered about their future. These tasks were performed by shamans and kams in ancient Turkish history. Kam and shamans, who are believed to have superhuman mysterious abilities such as getting news from the future, knowing the auspicious and evil, and healing diseases, have undertaken a kind of seer. These people, who gained respect

* Geliş tarihi: 12 Ocak 2021 - Kabul tarihi: 13 Mayıs 2021
Bozok, Emrah. "Eski Türkçe Fal Metinlerinde Alkış ve Kargış Söylemleri" *Milli Folklor* 133 (Bahar 2022): 71-78

** Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ankara/Türkiye, ebozok@kho.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5369-7487.

among Turkish people with their skills, were also interested in fortune-telling. People who stand with respectable socially accepted people like the king have preserved their dignity in the eyes of their interlocutors. Fortune-telling, which is one of the oldest professions in the world, has also found recognition among Turks. Fortune telling, which corresponds to *körüm* and *ırk* in the ancient Turkish period, was accepted enough to create independent works. There are fortune telling texts showing fortune telling and divination rites with various luck symbols such as arrows, bars, shoulder bone and dice. Written with Köktürk letters, the first alphabet of the Turks, the oldest manuscript currently available is *Irk Bitig*, a fortune-telling text. The existence of fortune-telling texts called *Körüm Bitig* during the Uyghurs period shows that these practices continue. Fortune telling practices and discourses, which seem to have reached an advanced stage, can be understood from the sight of the profession name *körümçi* "fortune-teller", which shows that this work is done by skilled hands. In the detailed language of fortune-telling texts, discourses that will motivate, persuade and make them happy have been developed for those who wonder about their luck. Among the portents that are generally regarded as non-religious by field researchers, there are *alkış* (prayer) and *kargış* (curse) discourses. According to common belief, praise and curse seen in religious texts are seen as stereotypes even in the oldest discourses of Turkish people. Although the fortune-telling texts seem like discourses developed between only two people, they actually address a wide area and vocabulary that concerns all the objects that people can see around them and their living space. Motivating the interlocutor with good wishes by hoping for luck makes it necessary to make an important application statement in terms of sustainability. In exactly this case, praise will help the person who sees the chance (*körümçi*). The desired and motivated state of the person whose perception has been directed is open to all positive discourses about his luck (male or female). From this point of view, praise are speech acts that should be included in fortune telling texts. In this study, Old Turkish fortune telling texts will be examined in terms of praise and curse discourse and examples of discourse will be determined. The samples obtained will be evaluated with the method of discourse analysis. The detection of the presence of expressions such as goodwill, praise and cursing and curse seen in fortune-telling texts will change our perspective on this genre. The handling of such texts that are regarded as non-religious and ignored from this point of view will also make us think that the classification of this genre should be reconsidered.

Keywords

Praise, curse, omen, fortune telling, old Turkic.

Giriş

Eski Türkçe döneminde *alkış başık* "övgü, methiye", *alkış ötüğ* "övgü, övgü ve dua", *esengü alkış* "esenlik duası" (Ağca 2015: 11) gibi ikileme oluşturacak kadar işlenmiş bir yapıda *alkış* sözünün kullanımları görülür. *Kargış* sözünün bizzat kendisi Eski Türkçe döneminde bu türe ait örnekler bulunması gerektiğinin dillik ölçütler açısından en kesin delili durumundadır. Eski Türkçe'den günümüz Türkçesine gelene kadar geçen dönemlerde söz içindeki -g- sesi düşme temayülü göstermiş ve kalıplaşma olmadığı takdirde çoğunlukla da düşmüştür. *Kargış* da bir terim adı olarak kullanılmamasından dolayı, donuklaşma yaşayarak söz içinde barındırdığı -g- sesini koruyabilmiştir. Eski Türkçe döneminde görülen *alka-* ve *karga-* eylemlerinden türetildiği anlaşılan *alkış* ve *kargış* sözlerinin, bugün halk edebiyatı alanında terim anlamı taşıyan ilk şeklinin yanında *alkış*'ın bir şeyin beğenildiğini gösteren el çırpma hareketi anlamıyla da yaşadığını görebiliriz.

Kâşgarlı Mahmud, *alkış* sözünü "övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma" olarak tanımlar ve sözü *begke alkış alkaldı* "bey övüldü ve iyi hasletleri sayıldı." (Ercilasun vd. 2014: 48, 114) bağlamında cümle içinde kullanır. Keza *kargış* sözünü de *kargış* "lanet ve lanetleme. *Teşri kargışı anıñ üze* denir; 'Allah'ın laneti onun üzerine.' demektir. Sıfat da yapılabilir; *kargış kişi* denir; 'lanetlenmiş insan' demektir." (Ercilasun vd. 2014: 201) kaydını verir. Ayrıca *kargış kıl-* "lanet etmek" (Ercilasun vd. 2014: 123) yapısıyla da bir şiir örneğinde kullanılır.

Öteden beri *alkış* ve *kargış* üzerine araştırma yapan çeşitli araştırmacılar olmuş ve bu türleri değişik bakış açılarıyla ele alan çok sayıda araştırma yapılmıştır.¹ Her çalış-

mada bu ürünler baştan tanımlanmış ve önceki çalışmalar tanıtılmıştır. Nezaket ifadeleri olarak tanımlayan araştırmacılar (Duymaz 2000: 15) olduğu gibi genellikle övgü, hayır dua, kutsama, yüceltme gibi ortaklaşan anlamlarla tanımlanan *alkış* ve bu söylemlerin tersi olan yerme, beddua, lanetleme söylemlerine karşılık gelen *kargış* terimleri; sözlü ve yazılı kültür ürünleri olarak insanoğlunun tarihiyle eşit söz eylemlerdir. Alkış ve kargışlar söz eylemlerin (speech act) yerindelik kuralının birebir işletildiği (Türkyılmaz 2018: 130) yapılarıdır.

Dil özellikleri yönüyle belli anlam ve şekil özellikleri barındıran alkış ve kargışları tanımda şu özellikler öne çıkmaktadır: Şekil bakımından istek-emir kipiyle çekimlenmiş eylemlerle sonlandırıldığı gözlemlenen söylemler, içerik olarak bünyesinde genellikle bir üstün varlık veya intisap edilmiş olan dinin Tanrısından olumlu veya olumsuz istek ve beklentileri barındırır. İçinde bulunulan durumun zamanına ve zeminine göre şekillenmiş olmaları da bu ürünlerin diğer belirleyici özellikleridir. Hacim bakımından oldukça kısa ve çarpıcı olan bu söylemler, dil kullanıcısının ağızında duygu durumuna göre şekillenmiş ve kalıplaşma yolunda ilerleyen dil birlikleri olarak da gözlemlenir.

İlk tanımı XI. yüzyılda Dîvânu Lügâti't-Türk'te görülen *ırk* sözü, "kehanet, fal, insanın içindeki şeyleri ortaya çıkarmak" anlamıyla birlikte *kam ırkladı* "kâhin bir konuda fala bakıp kehanette bulundu. *ırklar, ırklamak.*" (Ercilasun vd. 2014: 20, 531) şeklinde icrayı gerçekleştiren kişiyi de içine alan bir bağlamda kayıt altına alınmıştır.

Çok eski zamanlardan beri dünya genelinde birçok toplumda kendine yer bulan fal ve falcılık uğraşları, mevcut bilgilerimize göre yazılı Türk edebiyatında ilk olarak IX. yüzyılda *İrk Bitig* adlı fal kitabıyla görülür. Köktürk harfleriyle bütüncül olarak kâğıda yazılı ilk metnimiz olan *İrk Bitig*, türünün bu konudaki tek örneğidir. Eski Türkçe döneminde *İrk Bitig* dışında, *Körüm Bitig* olarak bilinen Uygurlardan kalma fal metinleri de mevcuttur.

Şamanların dilinde de görülen alkış ve kargışlar (Kapağan 2014: 804), araştırmalarda genellikle din dışı olarak tanımlanan fal metinlerinde bazen bir yönüyle bazen de bir fal metninin içinde muhataba söylenen bir talihin desteklemesi yönüyle incelense de bugüne kadar müstakil olarak ele alınmamıştır. Genellikle dinî içerikli metinler açısından ele alınan alkış ve kargış söylemlerine, söylem analizi yöntemiyle yaklaşıldığında fal metinlerinde de rastlamak mümkündür.

Alkış ve kargış örneği olan fallar

23. İrk: *Oğlan kekük tezekin bultı. Çekik etiñ kutlug bolzun, tēr. Ança biliñler: Edgü ol.* (Tekin 1993: 14). "(Bir) oğlan kartal, tezeğini buldu.² Tarla kuşu: 'Etin kutlu olsun!', der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Tekin 2013: 29).

Türkler, tüm dünyada misafirperver bir toplum olarak bilinir ve bu durumun dile yansımış birçok söylemi vardır. Bir iyi niyet temennisi olarak yemek yiyene veya yemek sonrası ikram edene kalıplaşmış şekilde söylenen alkışlar arasında *afiyet olsun; bereketli olsun; yarasın; sofran bereketli olsun; Allah, Halil İbrahim bereketi versin!* gibi söylemler kullanılmaktadır. Hatta yemek yiyene söylenen '*Afiyet olsun!*' söylemi, paylaşma duygusunu yansıtan cömertlik ve eli açıklık göstergesi olarak anında ve kafiyeli olarak '*Buyur/gel, birlikte/beraber olsun!*' gibi bir söylemle karşılık bulur. Bu tespitlerden hareketle 23. İrkta geçen *etiñ kutlug bolzun "etin kutlu olsun"* söyleminin de ardından gelecek *çekik "tarla kuşu"* için kartal tarafından iyi niyet temennisi olarak bereketli olsun, afiyet olsun anlamında deyimlik bir yapı özelliği de gösteren alkış örneği olduğu değerlendirilebilir.

38. İrk: *Kamış ara kalmış. Teñri unamaduk. Abınçu katun bolzun, tēr. Ança biliñler: Edgü ol.* (Tekin 1993: 18). "(Bir köle kız) kamışlar arasında (yalnız) kalmış.

Tanrı [bu durumu, talihi] doğru [uygun] bulmamış. (Bu köle kız [cariye]) ‘Hatun [hükümdarın ilk eşi] olsun!’ der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin 2013: 31).

Türklerin ilk yazılı belgelerinden itibaren Tanrı’nın kut vermekle (*Teñri kut bêrdük için, kutum bar için* vb.) ödüllendirdiğine inanılan Türk düşüncesine fal metinlerinde de rastlanılır. *Irık Bitig* 2. Irıkta *Ala Atlıg Yol Teñri’si kut bergey men* “Kut vereceğim!” ; 47. Irıkta misafirlige giden bir adam yolda Tanrı’ya rastlamış ve tanrıdan kut istemiş, Tanrı da ona *kut bêrmış* şeklinde anlatılır. *Körüm Bitig*’de *kut kelti* (Şen 2017: 63), *kut kelir* (Şen 2017: 75) ve *Atıy atayu kut sayu özin kelti*. “Adımı zikrettiğin her saadet kendiliğinden geldi.” (Şen 2017: 69) gibi ifadelerle soyut bir kavram olan *kut*, somutlaştırılmıştır.

38. Irıkta görülen Tanrı’nın kut verip de övgüsüyle onurlandırdığı bir hükümdarın eşi olmanın da kutlu bir durum olduğu vurgulanır. İfadelerde Türk düşünce ve yönetim şeklinin yansımalarını görüyoruz. Eski Türkçe’de hükümdar eşi olarak *katun* ve *kunçuy* adlandırmaları görülür. Her iki söz de hükümdar eşi anlamına gelse de *katun* diğerinden hiyerarşik düzende üstündür. Çünkü hükümdarın bulunmadığı durumlarda divana, kurtaya başkanlık edebilecek olan hanımı, Türk soylu olmalıdır. Türk töresinde bu durum, hükümdarın ilk ve büyük eşinin Türk soylu olmasını zorunlu kılar. *Katun* unvanı, *kunçuy*’a göre bu bakımdan üstündür. Falda görülen söylem de bunun bir yansımasıdır. Kamışlar arasında yalnız kalan kıza, cariyeye merhamet gösteren Tanrı, onun talihine razı olmamış ve onu *katun bolzun* diyerek yüceltmıştır. *Abınçu katun bolzun* “Hatun [hükümdarın ilk eşi] olsun!” şeklindeki söylemi, Tanrı’nın merhamet ettiği kişiye bir alkışı (övgüsü, lütfu) olarak değerlendirebiliriz.

47. Irık: *Er ümeleyü barmış. Teñrike so:kmiş. Kut kolmiş. Kut bêrmış. “Ağıluhta yıkiş bolzun, özüñ uzun bolzun!” têmış. Ança biliñler: Edgü ol.* (Tekin 1993: 20). “Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı’ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş: [Ona] ‘Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!’ demiş. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin 2013: 32).

Türklerin düşünce dünyasında konuk ağırlamak ne kadar değerli ve övülecek bir şeyse, konuk olmak da o derece kıymetli görülmüştür. İslam inancı muhitinde gelişen misafir algısında, konuğun on bereketle eve geleceği ve birini yiyip geride kalanı konakladığı yerde bırakacağı düşüncesi hâkimdir. Halis niyetle hasta, yaşlı ve akraba ziyaretlerine giden kişinin yolda başına bir şey gelmesi, ölmesi durumunda ahir yaşamında ödüllendirileceğine inanılmaktadır. Benzer bir düşünce mantığıyla her ne kadar dinî olarak farklı inanç çevrelerine ait olsalar da misafirlige giden bir adamın yolda Tanrı ile karşılaşması, aynı düşünce yaklaşımının ürünü olduklarını gösterebilir.

Tanrı’dan istek dilendiği ve karşılık alındığı “*kut kolmiş, kut bêrmış*” şeklinde falda açıkça dile getirilen konuğa, *ağıluhta yıkiş bolzun özüñ uzun bolzun têmış* “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!” demiş.” sözleri ile bizzat Tanrı tarafından alkış söylendiği görülmektedir.

48. Irık: *Karı Yol Teñri men. Sınukıñın sapar men, üzü:kiñin ulayur men. İlig êtmış men. Edgüsi bolzun tér. Ança biliñler: [?].* (Tekin 1993: 20). “Yaşlı Yol Tanrısı’yım. Senin [bedenindeki/kemiklerindeki] kırıklarını onarıyorum, çıkıklarını yerine oturturum. (Nitekim) ülkeyi (de) düzene sokmuşum. Hayırlısı³ [iyisi, faydalısı] olsun, der. Öylece biliniz: [?]” (Tekin 2013: 32).

Yaşlı Yol Tanrısı’nın ağzından sağaltım söylemi geliştirildiğini görüyoruz. Türk düşüncesine ve yönetim tarzına yansıyan “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın.” desturu, ilk yazılı belgelerden itibaren görülen bir yaklaşım olmuştur. *Bilge Kağan*, halkına hitap ederken çıplak olanı giydirdiğini, aç olanı doyurduğunu (KT D 29) ve fakir halkı zen-

gin, az halkı çok kıldığını (KT D 16; KT G 10) söyler. İnsanı yaşatma, donatma, yedirme ve içirme yaklaşımı devletine bağlı olan halkına Tanrı'dan kut almış bir hükümdarın temel yaklaşım tarzı olmuştur.

Falda yönetim yaklaşımının bir tezahürü olarak talihini arayan muhataba durumunun gösterilmesi amaçlanır. Tanrı sayesinde kişinin kırık ve çukuklarının iyileştiği ifade diliyor. Nasıl ki Tanrı, kişiyi iyileştirdiyse kendisini iyileştiren Tanrı'nın ülkesini de dirlik ve düzene soktuğu vurgulanır. Falı bitirmeden son söylem olarak Yaşlı Yol Tanrısı'nın *edgüsi bolzun* "İyisi, faydalısı olsun!" ifadesi iyi niyetle faydalı ve yararlı durumunun devamının istendiği, Müslüman ahalinin dilinde yaygın olarak görülen "Hayırlısı olsun!" söylemi gibi bir alkış örneği olarak kabul edilebilir. Falda geçen *edgüsi bolzun* ifadesi, teslimiyet ve kader inancı çerçevesinde değerlendirilebilecek bir söylem gibi olduğundan fal metninde geçmesi bakımından dikkate değerdir.

59. Irk: *Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın, edgüsi bolzun tér. Ança bilinler: Edgü ol.* (Tekin 1993: 24). "Bir yıla erişmiş korkutmayayım, bir aya erişmiş bozmayayım. Hayırlısı [İyisi, faydalısı] olsun, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Tekin 2013: 33).

Alkış ve kargışlar genellikle bir kişinin başka bir kişiye veya nesneye yönelik geliştirdiği söylemlerdir. 59. Irkta geliştirilen söylem ise kişinin kendine yönelik olumlu bir yönlendirme yaklaşımıdır. Dîvânü Lügâti't-Türk'te *er özin kargandı* "Adam bir şeyden pişman olarak kendine lanet etti." (Ercilasun vd. 2014: 306) ifadesi geçer. Dolayısıyla kendi kendini lanetleyen insan, kendi kendine de iyi temenni ve isteklerde bulunabilir. Zaten kişinin ettiği dualar, genellikle kendisi içindir.

Falda bir yıla erişmiş korkutmamak ve bir ayını doldurana bozmamak söylemleri, muhataba yönelik mevcut durum ve geleceğine dair açıkça verilen bir mesajdır. Dirlik ve düzene kavuşmuş olan nesne veya durumların dengelenmiş düzenine ve gidişatına müdahale etmenin iyi sonuçları olmayacağı, nesne ve durumlara bu yaklaşımla hareket edilmesi telkin edilmektedir. Bu yüzden 48. Irkta olduğu gibi, burada da görülen *edgüsi bolzun* söylemi, sonucun kesin olarak tahmin edilip gidişatın kestirilemeyeceği durumlarda muhataba teslimiyet telkin edilir. İyi giden işlerin akıbetinin de iyi olacağı vurgulanır. Fal metinleri için 48 ve 50. Irklarda görülen *edgüsi bolzun* söylemi, *Irk Bitig*'in hatimesinde yer alan *alku kentü ülügi erklig ol* "Herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir." söylemine ters düşmektedir. Fal metninde verilen işlere dair geliştirilen yaklaşım, muhatabın tercihi olduğu vurgusuyla fala bakan *kam, şaman* gibi kişilerin asıl sorumluluğu talih sahibine bıraktıkları görülmektedir.

50. Irk: *Tıg at kudru:kın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. To:kuz kat üçürün to-pu:lgınça teritzün tér. Ança bilinler: Yab<l>ak ol.* (Tekin 1993: 22). "Demir kır atın kuyruğunu düğümle ve onu osurtuncaya kadar⁴ son süratle sür; yağız atı (da) yıkılıp yere yayılıncaya kadar koştur. (Öyle ki) dokuz kat teyeltin [keçe] yırtılıp delininceye kadar terlesinler, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür." (Tekin 2013: 32).

Türk kültüründe atların kuyruğunun düğümlemesi bir savaş alameti olarak görülmektedir. *Tunyukuk*'un sözlerinde *Türük bodun ara yarıklıg yağıg yeltürmedim, tügün-lüg atıg yügürtmedim* (T II D 4) "Türk milleti arasında zırlı düşmanları rüzgâr gibi estirmedim, (düşmanın kuyruğu) düğümlü atını koşurtmadım." ifadesi görülür. Sözlerinde görülen kuyruğu düğümlü at göstergesi, düşman askerinin atını kastederek *Tunyukuk*'un savaşı kaybetmedim, Türk milletini mahcup etmedim dediği estetik sözlerinde görülmektedir. Atların savaşta hızlı koşmaları ve eğitimleri için kuyruklarının düğümlendiği (Esin 2004: 282) öteden beri bilinmektedir. Bu durum savaş betimlemeleri olan minyatürlere dahi yansımıştır.

Bir savaş meydanında olan veya bir yere yetişmeye çalışan kişinin konu edinildiği 50. Irkta, *To:kuz kat üçürüh topu:lginça teritzün*. “Eyerin altındaki tokuz kat keçe yırtılana kadar terletsin.” denilmektedir. Bu aynı zamanda atın koşmaktan çatlayıp ölmesi anlamına da gelir. Çünkü bu falın başında da atın zorlanıp yellenmesi ve yıkılıp yere yatana kadar sürülmesi söylenmektedir. Bu kadar koşturulup terletilerek eyerin altındaki dokuz kat keçe yırtılıp delininceye kadar koşturulan at, doğal olarak çatlayacaktır. Kişinin atının ölmesi, bozkırdaki bir kimse için yıkım demektir. Zaten falın sonucu *yablak ol* “kötüdür” şeklinde açıklanmıştır. Sonucundan da anlaşıldığı üzere, rakibi için söylenen olumsuz niyet ve temenni olan ifade, bağlam olarak biraz zayıf da olsa, bir kargış örneği sayılabilir.

Değerlendirme

Fal metinleri, genellikle din dışı metinler olarak kabul edilmektedir. Peki, bu metinler⁵ din dışı sayılmalı mıdır? Eski Türkçe dönemine ait *Irk Bitig* adlı fal yazmasında *teñri* sözü, hem gök (20, 44, 52. Irklarda) ve yücelik hem inanç bağlamlarında (2, 12, 15, 17, 38, 47, 54, 60. Irklarda) tekrarlarıyla birlikte toplamda 13 kez geçmektedir. Hatta bazı fallarda bizzat konuşan (2, 38, 47. Irklar) ve işiten (54 ve 60. Irklar) Tanrı'nın kendisidir.

Irk Bitig'de açık bir şekilde Tanrı övgüsünün yer aldığı fal metinleri de bulunmaktadır. Dağa ava giden bir adamın yürürken düşüp de *teñride erklig* “kudretli, güçlü (Tanrı) göklerde” (12. Irk) demesi önemlidir. Yukarıdan sis bastırıp aşağıdan toz kalktı-ğında yolunu kaybeden kuş ve geyik yavrusu ile insanoğlunun *teñri kutınta* “Tanrı lüt-funda” (15. Irk) sağ salım kurtulduğu ve birbirleriyle buluşup görüştükleri anlatılır. Bir binek atının çölde susuzluk ve yorgunluktan çaresiz kalakaldığını, onun bu güç durumdan *teñri küçiçe* “Tanrı'nın gücüyle, inayetiyle” (17. Irk) kurtulduğu aktarılır. Köle sözünün beyinden rica olduğunu, kuzgun sesinin de *teñrigerü yalbarur* “Tanrıya yalvarır” (54. Irk) şeklinde anlaşılması gerektiğinin ifade edildiği fallarda açık bir şekilde geçer.

Fallarda Tanrı'nın yalvarış ve yakarışları işitip kendisine yapılan seslenmelere (dualara) karşılık verdiğini anlatan söylemler de bulunmaktadır. 54. Irkta yalvaran kuzgunun sesini ve kölenin isteğini Tanrı'nın duyduğu düşüncesiyle 60. Irkta dokuz çatalı boynuzu olan geyiğin yüksek dizleri üzerinden böğürmesi ve Tanrı'nın onu işittiğini belirten *üze teñri eşidti* “Yukarıdaki Tanrı işitti” şeklinde verilmektedir.

Alkış ve kargışların bir metindeki mevcudiyetleri, ait oldukları toplumların inandıkları değer yargılarını ortaya koyması açısından önemli olduğu kadar varlıklarıyla o metinlerin mahiyetlerini de belirlemede bir ölçüt olarak görülebilir. Çünkü klasik ve genel anlamda dua ve beddua olarak tanımlanan alkış ve kargışlar, iyi veya kötü niyetli olarak yüce ve kudretli görülen Tanrı'dan beklenen dilek, talep ve beklentileri ifade etmektedir.

Irk Bitig'de *alkış* veya *kargış* sözleri açıkça yer almasa da aynı bağlamda değerlendirilebilecek 19 ve 54. Irklarda görülen *ötüg* “dilek, rica; dua” adı ile *ötün-* “istemek, arz etmek, sunmak”, *yalbar-* “yalvarmak”, *kol-* “istemek, dilemek” eylem ifadelerinin geçmesi önemlidir. Köktürkçe ile kaleme alınmış olan *Irk Bitig* yazması, bir fal metni olarak her ne kadar din dışı bir metin olarak tanımlansa da falların içinde sığınma, yakarma, tapınma, dilekte bulunma gibi kendi dönemi için alkış (dua) örneği sayılabilecek beş; kötü dilek ve temenni içeren kargış (beddua) örneği kabul edebileceğimiz bir adet söylem barındırmaktadır:

Çekik, etin kutlug bolzun (23. Irk) “Tarla kuşu, etin kutlu olsun!”

Abınçu katun bolzun (38. Irk) “Cariye, köle kız; hükümdarın ilk eşi, hatun olsun!”

Agılıhta yıkıñ bolzun, özüñ uzun bolzun (47. Irk) “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!”

Edgüsi bolzun (48.Irk) “Hayırlısı [İyisi, faydalısı] olsun!”; ... *edgüsi bolzun* (59. Irk) “Hayırlısı [İyisi, faydalısı] olsun!”

To:kuz kat uçürüñ topu:lğınça teritzün (50. Irk) “Dokuz kat teyeltin [keçe] yırtılıp delininceye kadar terlesinler”

Eski Türkçe dönemi içinde diğer bir fal metni de Uygur dönemi eserlerinden *Körüm Bitig*'dir. *Körüm Bitig*'de fal metinlerinden *utru kelmek atlıg ırk* “karşı gelmek adlı fal” metninde geçen *üstünki altınkı tapladı* “üstteki alttaki uygun gördü” ve *burhanlarka tapıg kıl* “Budalara ibadet et” (Şen 2017: 73) şeklinde geçen açık hüküm, bu fal metninin Budist bir muhitte yazıldığını ortaya koymaktadır. Fallar, din dışı metinler olsalar da sonuçta bunları kullanan veya muhatap konumundaki kişiler, çeşitli dini inançlara mensubiyet taşımaktadır. Bu bakımdan alkış (dua) ve kargış (beddua) örnekleri barındırabilirler. Yaptığımız incelemede *Körüm Bitig* adlı fal metinlerinde bu tür bir söylem arz eden herhangi bir örnek tespit edilememiştir. Ancak *Körüm Bitig*'de, *Irk Bitig*'de görülmeyen *alkış* sözüyle kökteş olan *alkamak* “övme, methetmek” (Şen 2017: 85) ve *ötüg sav* “rica sözü” (Şen 2017: 47) geçmektedir.

Sonuç

Köktürklere ait mevcut yazıt ve yazılı belgelerde dinî mahiyette olan müstakil bir kutsal metin yoktur. O halde dinî inancın izlerini mecburen eldeki metinlerde aramak gerekir. Türklerin ilk yazılı kaynaklarından olan kitabelerde geçen *Teñri, üze kök Teñri, Teñri yarlıkamış* gibi ifadelerden hareketle tespit edilmiş ilk dinî inancı, Gök Tanrı (*Kök Teñri*) inancı olduğu kabul edilmektedir.

Eski Türkçe dönemine ait elde bulunan *Körüm Bitig* ve *Irk Bitig* adlı fal metinlerini, alkış ve kargış söylemleri bakımından karşılaştırdığımızda *Irk Bitig*'de beş adet alkış (dua) ve bir adet de kargış (beddua) sayılabilecek söylem olduğunu görebiliriz. *Körüm Bitig*'de ise ne alkış ne de kargış söylemi kabul edilebilecek bir ifade bulunmamaktadır. Söz konusu durumu metinlerin her ne kadar Eski Türkçe paydasında ortaklaşan yönleri olsa da inanç temelinde ayrıştığını söyleyebiliriz. Yukarıda fal metinlerinde somut olarak tespit edilen alkış ve kargışlar açısından Gök Tanrı inancı ile Budist inancın Tanrı algısında talepte bulunma, istek belirtme, dua ve beddua söyleme bakımından fark olduğunu söyleyebiliriz.

Eski Türkçe fal metinlerinde birçok yerde görülen tanrı övgüsü ve Budalara ibadet etme gibi söylemlerden aslında bu tür metinlerin sanılanın aksine pek de din dışı metinler olmadığı gözlemlenebilir. Belki de bu tür bir bakış açısı bugünden geçmişe bakıldığında insanoglunun geliştirdiği bir yaklaşımdır. Fal, eski toplumların inanç sisteminde yer edinmiş olmalıdır. Yukarıda açık bir şekilde fal metinlerinde zikredilen Tanrı'ya yalvarışlar ve Tanrı övgüleri ile birlikte alkış ve kargışların da bulunmasından fal metinlerinin, en azından *Irk Bitig*'in din dışı olmadığını, bu metinlerin çağdaşı olan diğer dönem verimlerinden din dışı olarak tasnif edilen mektup, tarla ve köle satışı, kiralama ve ödünç alma gibi hukuk metinlerinden ayrıldığı söylenebilir. Bu nedenle falları, yarı dinî metinler olarak sınıflandırmanın daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Din değiştirmenin dönem dilini etkilediği ve söz varlığını değiştirdiği daha önceki araştırmalarda gözlemlenmiştir. Köktürklere ait olduğu alfabeyle tescilli olan fallara, toplumun söyleminde alkış ve kargış gibi verimlerde dinî alt yapının varlığını yansıdığını kesinlikle söyleyebiliriz. Uygur döneminden kalma fallarda alkış ve kargış söylemlerinin görülmemesi, bu tespite dair dikkate değer bir ölçüyü oluşturur. Türklerin erken dönemlerine ait şu an için tespit edemediğimiz ancak yukarıdaki verilerden hareketle

dönem verimleri arasında, varlığını yarı dinî fal metinlerinin içinde alkış ve kargışların mevcudiyetiyle açıkça görebildiğimiz, semavî inanç söylemleri olan müstakil eserlerin varlığının birer delildir.

KISALTMALAR

KT D/G: Köl Tigin Yazıtı, Doğu/Güney yüzü.

T II D: Tunyukuk Yazıtı, II. Taş, Doğu yüzü.

NOTLAR

1. Bu bağlamdaki çalışmaları daha detaylı görmek için alkış ve kargışlar üzerine son yapılan çalışma olması bakımından Keskin'in kaynakçada verilen çalışmasına bakılabilir.
2. Yıldırım, bu cümleyi "Bir oğlan, doğan tezeğini buldu." (2017: 38) şeklinde aktarmıştır. Anlamı başka bir yöne doğru götüren bu yorum, ifadeye eyleyici olanın "kekük mü, oğlan mı?" olduğu sorusunu akla getirmektedir. İlk bakışta konuşma özelliği atfedilen insan olduğunu düşündürse de *Irk Bitig*'de falların kahramanı olarak konuşma özelliği gösteren on iki hayvan bulunmaktadır: *altun kanatlı talım kara kuş* (3. Irk), *ürün esri toğan kuş* (4. Irk), *altun başlıg yılan* (8. Irk), *esnegen bars* (10. Irk), *titir bugra* (20. Irk), *kéyik oğlu* (45. Irk), *talım kara kuş* (51. Irk), *ögürriye kutlug adgur* (56. Irk), *tokuz aralı sığın kéyik* (60. Irk), *yargun kéyik* (62. Irk), *kök boymul toğan kuş* (64. Irk). Bu yüzden 23. Irkta da konuşanın, T.Tekin'in verdiği gibi, *oğlan kekük* "Erkek kartal" olduğunu düşünüyoruz.
3. T.Tekin (2013: 32-33) ve Yıldırım (2017: 44, 47) aktarımlarında her ikisi de *edgüsi* ifadesini "hayırlısı" olarak vermişlerdir. Ancak bizce bu ifadenin tam karşılığı 'Hayırlısı olsun!' demek hatalı bir tespit ve anlamlandırma olacaktır. Çünkü hem *edgü* sözünün o dönemde karşıladığı "iyi, faydalı" anlamları hem de metnin yazıldığı muhitin Müslüman bir ahali olmayışından hareketle 48 ve 59. Fallarda geçen *edgüsi bolzun* söylemlerinin "iyisi, faydalısı olsun" şeklinde anlamlandırılmasının daha uygun olacağı kanaatini taşımaktayız.
4. Yıldırım, buradaki ifadeyi "... (onu) toynaklarından ses çıkaracak şekilde koştur." (2017: 45) olarak aktarmıştır.
5. *Irk Bitig*'de Türk Manicilik düşüncesinin işlendiğini düşünen Stebleva (2001: 199), bazı falların inanış yansımalarını barındırdığını düşünen Keskin (2018: 383) gibi araştırmacılar da vardır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağca, Mustafa. *Eski Uygur Türkçesinde Dua/Alkış (Anlambilimsel Bir İnceleme)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2015.
- Duymaz, Ali. "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar". *Millî Folklor* 6(45), Bahar 2000: 15-21.
- Ercilasun, Ahmet B. vd. *Kaşgarlı Mahmud Dîvânı Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Esin, Emel. *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Keskin, Ahmet. *Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) ve Kargışlar (Beddualar/Kötü Dilekler): Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme*. Basılmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 2018.
- Kapağan, Enver. "Gök Tanrı İnanç ve Bu İnanç Sistemi İçinde Alkış, Dua ve Dilekler". *Ankara: Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 9/3 (Winter 2014): 801-810.
- Şen, Serkan. *Körüm Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- Tekin, Talat. *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı/Talat Tekin*. (haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- . *The Book of Omens*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Turcologie Band 18, 1993.
- Türkyılmaz, Bahar. "Alkış, Kargış ve Yeminlerin Sözeylem Kuramı Açısından İncelenmesi: Özbek Türkçesi Örneği". *Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ижодида бағишланган халқаро илмий-амалий анжуман материаллари*. Фарғона: Филологиянинг Долзарб Масалалари, 2018: 127-141.
- Yıldırım, Fikret. *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerinin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.